

н.с. д-р Антоанета Тотоманова

Участието на Националната библиографска агенция в изграждането на общество на знанието

В концепцията на ЮНЕСКО за изграждане на общество на знанието библиотеките изпълняват основна и определяща роля. Съвременните изисквания към институцията библиотека, постепенно я превръщат в информационен и образователен център, чиято главна цел е – на базата на собствените си колекции от информационни ресурси, включително и електронните библиографски бази данни и каталози и предоставянето им на ползвателите, да стане част от кооперираните библиотечни системи и глобалната мрежа Интернет. Първите години на новия век най-общо могат да се охарактеризират с организирането на различни видове библиотечни консорциуми, използващи единни стандарти и формати в библиотечната и информационната дейност и със създаването на общи библиографски и лингвистични бази данни, които са резултат от кооперираните действия на отделните библиотеки. По този начин, чрез обединените усилия на всички участници и с използването на съвременните информационно-комуникационни технологии, броят на предлаганите услуги от страна на библиотеките многократно нараства.

Какво е мястото и ролята на Националната библиографска агенция при формирането и функционирането на посочените системи?

Наблюдаваното през последните години “интернационализиране” на националната библиография налага участието ѝ в големи международни бази данни, което от своя страна поставя условия и правила при подготовката и реализацията на продукцията и услугите на информационно-библиографския пазар. Българската национална библиография трябва да се стреми да постигне максимална съвместимост и конвертируемост с международните и националните автоматизирани системи на другите страни. Какво, според нас, е необходимо да се направи в тази посока:

- да се повиши ефективността на законодателното осигуряване на системата на задължителния екземпляр;
- да се разработят нормативни документи за различните нива и цели на библиографския контрол и статистиката на книгоиздаването и особено за новите форми на публикуване;
- да се съблюдава международната стандартизация в областта на националната библиография, за да се постигне унификация на процесите и комуникативния обмен;
- да се преразглеждат и актуализират действащите инструктивни материали;
- да се постигне коопериране на усилията в книжния сектор.

В този доклад ще направим опит въз основа на маркираните задачи, които стоят пред Националната библиографска агенция, да посочим някои конкретни стъпки за тяхното постигане:

1. Необходими промени в законодателството за задължителното депозиране

Появата на електронните издания с динамичен характер и необходимостта от включването им в системата на задължителното депозиране налага преразглеждане на концепцията за обхвата на закона. Тези и някои други обстоятелства ни дават основания да поставим въпроса за промени в системата на задължителното депозиране. В какво трябва да се състоят те:

- разширяване на обектите;
- разширяване на депозиращите субекти;
- намаляване на броя на задължителните екземпляри;
- съкращаване на сроковете за депозиране;
- терминологични промени.

Съобразявайки се с препоръка № 3, направена от Международната конференция на националните библиографски служби (ICNBS) (Копенхаген, 1998 г.) и с препоръките от 2000 г. на ЮНЕСКО за законодателството за задължителния екземпляр, където бе обоснована необходимостта от включването на електронните издания в цифров формат в системата на задължителното депозиране, предлагаме, **електронните документи с отдалечен достъп** (от типа електронни книги и електронни списания, разпространявани он-лайн) максимално бързо да станат обект на действащия Закон за задължителното депозиране на екземпляри от печатни и други произведения. Присъединяването на този вид документи към системата на задължителното депозиране ще легитимира твърдението, че он-лайн публикациите са важна част от националното документално наследство, ще осигури правното основание на националната библиотека да получава всички он-лайн публикации без специалното разрешение на издателите, ще осигури разширяването на обектите в текущата национална библиография, а също така ще създаде по-ефективна и надеждна основа за работа на националната библиографска агенция с издателите, както в случая с печатните издания. Разбира се, веднага трябва да отбележим, че на този етап, според нас, е доста трудно към обектите на закона да бъдат присъединени и електронните документи, които са на свободен достъп в Интернет, т.е. web-сайтове и web-страници. Трудностите идват, преди всичко, от програмното и техническо състояние на националната библиотека и от липсата на държавна политика по отношение на развитието и финансирането на тези дейности.

Един от най-конфликтните въпроси за решаване беше и в бъдеще ще бъде въпросът за **броя на задължителните екземпляри**. В действащия закон на практика се утвърди принципът на използване на системата на задължителното депозиране за комплектуване на библиотечните фондове, без това да е посочено като цел и задача на закона. За да се избегне това противоречие и той да бъде съобразен със съвременните тенденции в европейското законодателство, **т.е. екземплярите да варират между 3 и 5 броя** би трябвало да се въведат някакви допълнителни критерии при определянето на окончателния брой на задължителните екземпляри. Убедени сме, че претенцията за получаването на депозитни екземпляри трябва да се базира на необходимостта от осигуряване на обществен достъп до публикациите и до

възможността фондовете от тях в отделните библиотеки да бъдат основа на задълбочена библиографска работа и **коопериране на усилията за библиографско отразяване на националната издателска продукция**. Извършването на подобна кооперирана дейност, както и разходите по дълготрайното съхраняване на фондовете от депозирани материали трябва да бъде финансирано и контролирано от държавата по определен ред, тъй като е свързано с изпълнението на функции от национално значение. Така определени, решенията за развитието на системата за задължителното депозирание в страната могат да бъдат фактор за **коопериране на библиотеки от определен вид** и естествено изграждане на отделен модул на библиотечната система, който според нас може да представлява **Консорциум на депозитните библиотеки** с ръководен орган **Национален съвет за задължителния депозит**. В него трябва да бъдат включени представители от всички институции, които получават задължителни екземпляри. Ако подобно виждане се възприеме, то може да стане основа на бъдещи промени и на нормативната уредба на библиотечното дело в страната.

2. Хармонизация на каталогизационните стандарти и правила

Развитието на каталогизацията през последните години може да се разгледа в два аспекта. Първият е свързан с промени и усъвършенстване на правилата, стандартите и информационно-търсещите езици. Вторият аспект се отнася до развитието на формата на библиографските издания и каталозите, които от печатни и фишови постепенно се превръщат в компютърни бази данни и каталози он-лайн. Технологичният прогрес в областта на мрежовите комуникации оказва също значително влияние върху развитието и процесите на каталогизацията. Професионалните общности в напредналите в технологично отношение страни, още през 90-те години на миналия век, имаха модерна технологична база за каталогизация, електронни каталози, завършени проекти за ретроконверсия, разработени нормативни документи и т.н. У нас към настоящия момент изоставането е съществено.

Какво най-общо предстои да се извърши от професионалната общност в бъдеще, за да се преодолее голямото технологично закъснение:

- да бъде продължена националната традиция за използване на единна нормативна база в областта на каталогизацията и библиографските дейности;
- с оглед на осъществяване на икономия на средства и труд, библиотеките да се стремят към запазване на централното каталогизиране на българската издателска продукция;
- да се постигне съвместимост на библиографските и библиотечните информационно-търсещи езици на национално и международно равнище;
- да се приеме национален стандартен формат MARC;
- да се постигне сътрудничество в областта на каталогизацията на основата на международно приетите нормативни документи и стандарти, за да може резултатите от това сътрудничество да се използват в международен мащаб;
- да се осъществи трайно сътрудничество в областта на каталогизацията чрез създаването на постоянна **национална междуведомствена комисия** за

съгласуване на използваните нормативни документи и вземане на общи методически решения.

3. Обмен на машинночетими библиографски записи

Обменът на библиографски записи между националната библиографска агенция, библиотеките в страната и извън нея към момента е свързан с редица проблеми. За да се пристъпи към тяхното поетапно решаване най-напред трябва да се формулират няколко основни въпроса. Постигането на консенсус, както по отношение на въпросите, така и по техните отговори може да представлява основа за трайно сътрудничество между библиотеките в областта на каталогизацията и обмена на информация.

Какви са основните цели, които би трябвало да си поставят Народната библиотека и останалите библиотеки в страната при обмена на библиографска информация?

- да се постигне максимална бързина на достигането на библиографската информация до ползвателите ѝ, дори в случаите, когато библиографските единици, отразени в записите не се притежават от библиотеките;
- да се използват записите за националната издателска продукция за създаване на локални машинни каталози;
- да се предоставят записи за националната издателска продукция в международните системи за обмен на библиографска информация като срещу тях се получава достъп до записи за чуждестранни книги, които могат да се ползват от български библиотеки или заплащане на българските записи.

Кои от задачите, свързани с тези цели са изпълнени и на какво технологично равнище се намират в момента?

- изградена е основната система на текущо създаване на библиографски записи за националната издателска продукция, натрупани са библиографски бази данни със значителен обем и част от тях са представени в Интернет, основа са на машинни каталози или се ползват като информационни бази данни от други библиотеки в страната;
- бързината за предаване на записите от Народната библиотека към останалите библиотеки в страната не е задоволителна. Това се извършва на технически носител или по електронна поща. Различията между форматите на отделните библиотечни системи не позволяват директно ползване на записите. **Отсъствието на единен формат за предаване на библиографски данни спира развитието на локалните автоматизирани системи;**
- националната издателска продукция не може да бъде представена успешно в международни системи за обмен на библиографска информация;
- технологичното равнище на хардуера и софтуера в Народната библиотека не позволява като вътрешен (входен) формат да се приеме стандартен формат MARC.

Пред Народната библиотека, която изпълнява ролята на национална библиографска агенция, стои неотложната задача да вземе решение за формата на записите, които се изработват за собствените ѝ каталози и за разпространение в страната и в чужбина. Това решение е свързано с няколко обстоятелства, които също очакват своите решения:

- записите за документите, издадени в България се използват, както за библиографски, така и за каталожни цели;
- библиотеката разполага с голям брой записи в собствен формат, съгласуван с международния стандарт ISO 2709;
- библиотеката предоставя записите за българската издателска продукция на библиотеките в страната, повечето от които използват български софтуер;
- като национална библиографска агенция библиотеката има задължението да предостави записи за българската издателска продукция в международни системи за обмен на библиографска информация в рамките на Програмата на ИФЛА за Универсален библиографски контрол, спазвайки международно приети стандарти за обмен на машинночетима библиографска информация.

Необходимостта софтуерът, предназначен за изграждане на базите данни в Народната библиотека, да отговаря на определени условия, свързани с посочените обстоятелства и евентуалната перспектива за закупуване на интегрирана библиотечна система налагат да се вземат решения за избора на формат за въвеждане и формат за обмен на данни. Определящият фактор при оформяне на решението, според нас, трябва да бъде **съвместимостта на избрания формат с българските традиции в библиографското описание**. Тази гледна точка е от особено значение за националната библиографска агенция, която носи отговорност не само за предоставянето на текуща библиографска информация за българската издателска продукция, но и за ретроконверсията на същата.

Ще се опитаме по-подробно да изложим нашето мнение по поставените проблеми. Първият въпрос е свързан с избора на конкретен комуникативен формат от семейството MARC. Най-напред бихме отбелязали, че рационалното и правилното решение е да се приеме един и същи формат за въвеждане и за обмен на данни и след това да подчертаем, че според нас, за основа на националния комуникативен формат трябва да се избере **форматът за машинночетими библиографски записи UNIMARC**. Разбира се, трябва да се каже, че интегрираните библиотечни системи поддържат по няколко формата за обмен на информация, така че основният въпрос, на който трябва да се даде ясен отговор е – какъв входен формат ще избере Народната библиотека за отразяване на българската издателска продукция и чуждестранните документи, постъпващи в нея. Какви са предимствата на решението да бъде избран комуникативният формат UNIMARC?

- създаден е на основата на ISBD, както и българските правила за описание;
- алгоритмичен е и притежава гъвкава организация на връзките между записите;

- той е официалният обменен формат на ИФЛА и в постоянния комитет по неговото поддържане влизат представители на Белгия, Великобритания, Италия, Португалия, Франция, САЩ, Русия, Хърватска, Литва и др.;
- съществува равнопоставеност на ползвателите при развитието на формата;
- през последните години се наблюдава активно развитие на формата – актуализиране на UNIMARC/Autorities, съобразен с FRANAR, създаване на UNIMARC/Classification, UNIMARC/Holdings, UNIMARC/XML Development;
- преведено е “Ръководство за UNIMARC”, което ще улесни директното въвеждане на библиографски записи при наличието на интегрирана библиотечна система, т.е. ще служи за основно помагало на каталогизаторите при усвояването и ползването на системата, в която форматът е заложен предварително. Освен това ще даде възможност да се улесни работата по създаване на програми за автоматично прехвърляне на съществуващите библиографски записи от формата на националната библиография във формат UNIMARC.

Изработването на национален формат на основата на UNIMARC предполага и за изграждането на контролните файлове да се използва международният комуникативен формат (UNIMARC/Autorities), защото, особено списъците на имената на авторите и другите участници с интелектуална отговорност за произведението, биха представлявали интерес в международния обмен на информация. Тъй като работата с контролните данни непосредствено е свързана с формата за представяне на библиографските записи, форматът за контролните данни отговаря на всички принципи на UNIMARC.

Както вече бе подчертано, един от **ключовите елементи** за формиране на единно информационно пространство за библиотеките в страната е използването на стандарт от семейството MARC. Специфичните особености на тези стандарти, наследени от предишни поколения информационни системи не се съгласуват много добре със съвременните подходи за организация на обработката и съхранението на информацията. **Приобщаването на електронните документи с динамичен характер** към националната издателска продукция постепенно налага необходимостта от **ревизия на традиционните методи за съхранение на библиографската информация**. Един от начините за запазване на съвместимостта на електронния каталог с базовите комуникативни формати е **използването на схема, построена на основата на XML** и свързаните с нея технологии. Причините за това са, че по-голямата част от библиотеките използват стандарта ISO 2709 не само като комуникативен формат, но и за съхранение на данни в електронните каталози. Идеологията за организиране на електронен каталог във вид на файлове с последователен достъп очевидно е остаряла. Исторически тя е наследена от работата с носители на информация на магнитни ленти. Такъв начин за обработка на информацията снижава общата ефективност на процесите при работа с големи масиви от данни и изисква много сложно програмно кодиране на всички, дори и на най-простите операции с данни – търсене, показване, сортиране и т.н.

4. Коопериране на усилията в книжния сектор

Акцентът в бъдещите взаимоотношения между националната библиографска агенция, издателите и книготърговците в страната трябва бъде поставен върху **абсолютната необходимост от уеднаквяване или съгласуване на прилаганите правила, стандарти, формати, класификационни схеми и др.** при обработката на документите. Очевидно е, че трябва да се изгради нова, съвсем различна концептуална основа и да се набележат практически задачи за разработването и реализирането на единна информационна платформа за развитието на библиотеките и книжния сектор. Крайната цел, към която трябва да се стреми общността е използването на международния универсален стандарт за библиографско описание ISBD (G).

По смисъла на Функционалните изисквания към библиографските записи (FRBR), издадени от ИФЛА и приложеният в тях модел на същностите и връзките – производението се определя като отделна интелектуална или художествена творба, абстрактна същност без материален обект. Производението като абстрактна интелектуална единица се разпознава чрез своите индивидуални реализации или форми на проявление. “Формата на проявление или художествена реализация на едно произведение се явява във вид на азбучно-числена, музикална или хореографска нотация, звук, образ, обект, движение и т.н. или в комбинация от тези форми.” Наред със споменатите дотук и определени като основни библиографски същности в изследването Функционалните изисквания към библиографските записи (FRBR) е дефинирана и същността форма на физическо представяне. Тя се определя като физическото въплъщение на формата на проявление на производението, т.е. издадена или публикувана форма на проявление. Сами разбирате колко съществена става ролята на международните стандартни номера на отделните видове документи за тяхното индивидуално идентифициране. В тази посока Националната библиографска агенция също трябва да предприеме някои действия:

- на първо място – да се създадат необходимите възможности за въвеждане на международните системи за номериране на други видове документи – ноти, аудиовизуални произведения, електронни публикации. Да се разработи технология за идентифициране на електронните издания и за установяване на връзка с печатните аналози и тяхната номерация;
- да се осигурят по-модерни технологични възможности, позволяващи оптимизиране на процесите на взаимодействие между издателите и агенциите за ISSN и ISBN;
- да се постигне по-висок процент на регистрирани издатели в съществуващите идентификационни системи;
- постепенно да се създаде общодостъпна система за информиране на издателите за дейността на международните агенции и техните бази данни чрез Интернет-страницата на Народната библиотека ;
- да се осигури програмна възможност за обмен на данни;
- да се търсят възможности за кооперирано регистриране на електронните издания.

Пречка пред пълноценното участие на българските агенции за ISSN и ISBN в изградените международни мрежи и инициативи, а оттук и пред цялостното развитие на двете системи в България, е отново отсъствието на единни комуникативни формати за обмен на информация с международните центрове и участващите в системите страни. Липсата на съвместимост между тези формати и създаваните в друг формат български записи възпрепятства директния обмен на данни между националните агенции и световните мрежи. Нашите агенции не са в състояние да извеждат записите директно във формат MARC, което налага допълнителни усилия и време за тяхното конвертиране. Това причинява неефективност на дейността по изпращането на информация за придобилите ISSN и ISBN издания в международните центрове и нейното световно разпространение и обмен. В крайна сметка това води до непълноценно представяне на българските издания по света. Дейността на агенциите се затруднява и от липсата на финансови средства, което възпрепятства участието на страната в ежегодно провежданите световни конференции и срещи и в протичащите на тях дискусии.

В заключение бихме искали да подчертаем, че всички направени предложения за нови технологични и структурни промени в Националната библиографска агенция могат да бъдат успешно аргументирани и осъществени единствено в контекста на постигнат консенсус при решаването на поставените проблеми в професионалната ни общност и в осигуряването и утвърждаването на дългосрочна национална политика за подкрепа и развитие на книжния сектор в страната.